

Сувязі эліты ВКЛ з Кіеўшчынай у 1569–1648 г.

Генрых Літвін

Эліты Вялікага Княства Літоўскага доўгі час не пагаджаліся з далучэннем Валыні і Кіеўшчыны да Кароны, што цягнула за сабой адну з істотных прычын „унійных спрэчак”. Паўстае пытанне, у якой ступені гэтая з’ява вынікала з матэрыяльных інтарэсаў магнацкіх родаў Вялікага Княства Літоўскага, і ў якой была праявай націску на палітычнай канцэпцыі тэрытарыяльнай непадзельнасці. Каб высветліць дадзеныя аспекты, разгледзім абсяг інтарэсаў літоўскай эліты¹ на „інкарпараваных абшарах” і яе прыватнай актыўнасці на ўзгаданых землях. Такім чынам, наш артыкул будзе свайго роду спробай адказу на абазначаныя пытанні адносна Кіеўскага ваяводства.

У эпоху напярэдадні Люблінскай уніі і адразу пасля гэтага прадстаўнікі княскіх і магнацкіх родаў фактычна не мелі сваіх сядзібаў на Кіеўшчыне. Некалькі маёнткаў з вялікімі зямельнымі надзеламі, якія можна аднесці да маёмасці істотнага парадку, займалі магнаты, што часцей за ўсё сваю дзейнасць і справы вялі па-за межамі ваяводства. Сярод іх (улічваючы і перыяд пасля 1569 г.) былі таксама абывацелі (грамадзяне) Вялікага Княства Літоўскага.

¹ У прыведзеных ніжэй разважаннях бярэцца пад увагу распаўсюджанае азначэнне, дзе пад элітай разумеюцца прадстаўнікі тых літоўскіх родаў, што займалі канкрэтную пасаду ў вышэйшай палаце сойма ці мелі высокі чын у цэнтральнай адміністрацыйнай іерархіі.

Найбольш значным кіеўскім зямельным багаццем распараджаўся Філон **Кміта**, які ў 1566 г. атрымаў „на вечнасць” Чарнобыль і прылеглыя да яго тэрыторыі, у дадатак да чаго меў ва ўласнасці вялікую воласць Вяледнікі і некалькі вёсак². Памер маёмасці ставіў Кміту на трэцюю пазіцыю ў спісе мясцовых землеўладальнікаў (1581)³. Кмітава сядзіба месцілася ў Чарнобылі, на што ўказваў допіс да ягонага прозвішча — Кміта-Чарнобыльскі. Пры гэтым ён выконваў функцыі аршанскага старасты (з 1566 г.), а з 1579 г. — ваяводы смаленскага, што звязвала яго з ВКЛ⁴. Сам ён выразна лічыў сябе ліцвінам⁵. Памёр Кміта ў 1587 г., пакінуўшы пасля сябе непаўнагадовых сыноў, з якіх толькі Лазар „даспеў” да самастойнага ўзросту, але ўсё роўна памёр маладым і без нашчадкаў у 1595 г.⁶. Названыя землі перайшлі ў спадчыну яго сёстрам.

Значнымі былі таксама кіеўскія ўладанні роду **Гарнастаяў**, што меў мясцовае паходжанне, але пры гэтым валодаў землямі і ўплывамі ў ВКЛ⁷. Са шматлікіх мужчынскіх нашчадкаў роду, што нарадзіліся ў 50-я і 60-я г., у выніку застаўся толькі адзін нашчадак — Гаўрыла Іванавіч. З 1566 г. ён быў ваяводам менскім, а пазней, з 1576 г., ваяводам берасцейскім⁸. У 70-я і 80-я г.

² Клепатский П. Н. Очерки по истории киевской земли. Т. 1. Литовский период. Одесса, 1912. С. 215, 226, 227, 256, 301, 310.

³ Litwin H. Napływ szlachty polskiej na Ukrainę 1569–1648. Warszawa, 2000. S. 26.

⁴ Eberle J. Kmita Czarnobylski Filon // PSB. Т. 13. S. 88–89.

⁵ Lulewicz H. Gniewów o unię ciąg dalszy. Stosunki polskolitewskie w latach 1569–1588. Warszawa, 2002. S. 107–108.

⁶ ВС, Zbiór Muzeum Narodowego, 863, cz. 5, k. 57; Ukraina (Kijów — Braclaw). Dział I–III, wyd. A. Jabłonowski. [y:] Polska XVI wieku po względem geograficzno-statystycznym. Т. 9, wyd.: Źródła Dziejowe. Т. 20–22. Warszawa, 1894. Dz. II. S. 13.

⁷ Пятае месца сярод землеўладальнікаў у 1581 г. Гл.: Litwin H. Napływ... Op. cit. Гл. таксама: Litwin H. Rody pańskie Kijowszczyzny. Status majątkowy // Przegląd Wschodni. Т. VIII, z. 2 (30). 2002. S. 249–250.

⁸ Markiewicz A. Hornostaj Gabriel (Hawryła) // PSB. Т. 9. S. 626–627.

XVI ст. ён прымаў актыўны ўдзел у палітычным жыцці ВКЛ⁹, адначасова ўзмацняючы матэрыяльныя пазіцыі на Кіеўшчыне. Яго адзіны сын Еранім (Ерафей) атрымаў у спадчыну ўсе маёнткі роду, уключна з літоўскімі. Частку апошніх ён прадаў¹⁰. Ужо наступны прадстаўнік роду, Самуэль, быў моцна звязаны з Кіеўшчынай, пастаянна там жыў, і няма звестак пра ягоныя хоць якія сувязі з ВКЛ¹¹.

Падобную карціну ў перыяд каля 1569 г. можна назіраць адносна роду **Тышкевічаў-Лагойскіх**. Гэты род з фамільным гняздом на Кіеўшчыне, маючы немалыя мясцовыя маёнткі, заняў на працягу XVI ст. высокія пазіцыі ў спісе землеўладальнікаў і набыў значныя тэрыторыі ў Вялікім Княстве Літоўскім¹². Васіль Тышкевіч быў першым сенатарам у гісторыі роду, а таксама займаў пасаду спачатку падляшскага, пазней жа смаленскага ваяводы (з 1569 г.). Ягоны „набытак” складаўся з трох зямельных комплексаў у паветах Менскім, Слоніўскім ды на Кіеўшчыне¹³. Маёмасць цалкам перайшла ў спадчыну ўнукам Васіля, сынам яго старэйшага нашчадка — Юрыя¹⁴. Шматлікія прадстаўнікі роду ў чарговых пакаленнях таксама падтрымлівалі кантакты як з Кіеўшчынай, так і з ВКЛ. Такімі былі Юры, ваявода берасцейскі¹⁵, ягоныя сыны Фрыдрых (Тэадор Фрыдэрык), Марцін і Астап (Ян Яўстахій), якія займалі адпаведна пасады надворнага падскарбія ВКЛ (1607), мсціслаўскага ваяводы (1611) і берасцейскага ваяводы

⁹ Lulewicz H. Gniewów o unię... Op. cit. S. 201, 217, 237, 247, 276, 295, 315, 357, 363, 391.

¹⁰ Boniecki A. Herbarz Polski. T. 7. S. 340.

¹¹ Rulikowski E. Opis powiatu kijowskiego. Kijów — Warszawa, 1913. S. 128–129.

¹² Lulewicz H. Miszkowicze, Kalenikowicze, Tyszkowicze (Tyszkowicze) — cztery pokolenia w dziejach rodu (XV wiek — pierwsza połowa XVI wieku). [y:] Władza i prestiż: magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku, red. J. Urwanowicz. Białystok, 2003. S. 306.

¹³ Op. cit. S. 324–328.

¹⁴ Litwin H. Rody... Op. cit. S. 242–243.

¹⁵ Lulewicz H. Gniewów o unię... Op. cit. S. 86, 111, 134, 151, 182.

(1615). Нашчадкі двух апошніх сыноў былі адпаведна: Іосіф Марцінавіч — вялікалітоўскім чашнікам (1640) і Антон Астапавіч — надворным падскарбіем ВКЛ (1645), апошні ж у хуткім часе даслужыўся да надворнага маршалка ВКЛ (1645)¹⁶. Іншым нашчадкам гэтага роду, у сваю чаргу, замінала падобнае рассяроджванне сваіх высілкаў. Януш, сын Фрыдрыха, Станіслаў Іосіфавіч і яшчэ двое Астапавічаў — Крыштаф і Феліцыян — трымаліся кіеўскай маёмаснай прасторы і мясцовай палітычнай сцэны. Наадварот, Пятро Юр'евіч і ягоныя дзеці, а разам з імі Юры і Казімір Астапавічы дзейнічалі на вялікалітоўскай арэне і не мелі дачынення да паўднёва-ўсходняга памежжа¹⁷. Тышкевічы-Лагойскія былі сярод першых у спісе найбольш заможных магнатаў Кіеўшчыны. Юры, Фрыдрых, Астап належалі да невялікай колькасці латыфундыстаў. Іосіф і Антон — да больш шырокай, але таксама нешматлікай групы заможнай шляхты¹⁸.

Яшчэ адным прадстаўніком эліты ВКЛ, якому належалі значныя зямельныя надзелы на Кіеўшчыне (а таксама на Валыні), быў князь Аляксандр **Пронскі**. На Дняпры яму перайшлі ў спадчыну воласці Гражаны і Гарашкевічы (іншая назва — Александропаль), якія калісьці ў заставу князям пакінулі Сапегі, але так і не выкупілі¹⁹. Пронскі вёў актыўную палітычную дзейнасць на вялікалітоўскай арэне, у сувязі з чым ён спачатку займаў пасаду стольніка (1576 — 1588), потым — трокскага кашталяна (1591–†1596). Ён памёр, калі ягоныя два сыны — Аляксандр Актавіян і Юліюш — былі яшчэ непаўнагадовымі, таму спачатку знаходзіліся пад доглядам маці, Фядоры з роду Сангушкаў, а пасля і яе другога мужа, Андрэя Ляшчынскага. Юліюш памёр у 1613 г., Аляксандр жа паехаў за мяжу, дзе памёр пасля

¹⁶ Litwin H. Rody... Op. cit. S. 243–244.

¹⁷ Op. cit. S. 242–245.

¹⁸ Op. cit., гл. таксама: Litwin H. Napływ... Op. cit. S. 26, 30.

¹⁹ Ukraina (Kijów — Braclaw)... Dz. I. S. 36. Dz. II. S. 112. У 1581 г. гэта быў дзясяты з самых вялікіх зямельных уладанняў на Кіеўшчыне, гл.: Litwin H. Napływ... Op. cit. S. 26.

1630 г. без нашчадкаў²⁰. Кіеўская маёмасць перайшла да Ляшчынскіх, а пазней была прададзена Нямірычам²¹.

Вялікія, але неабжытыя воласці займалі на Кіеўшчыне **Кухмістровічы-Дарагастайскія**. Гэтыя зямельныя надзелы мелі назву Абухаў, але таксама ўзгадваліся як Кухмістроўшчына²². Яшчэ да 1569 г. (адпаведна і пасля 1569 г.) яны складалі долю ў спадчыне Яна, малодшага сына Мікалая, мечніка літоўскага. Па прычыне заўчаснай смерці Яна кіеўская спадчына перайшла яго непаўнагадоваму сыну Паўлу, якім апекаваўся дзядзька Пятро²³. Па ўсім відаць, Пятра Дарагастайскага мала цікавілі прыдняпроўскія землі, таму ён прадаў іх Канстанціну Астрожскаму ў 1588 г., калі разышліся чуткі, што ягоны пляменнік, які быў выпраўлены па навуку за мяжу, там і памёр. Павел Дарагастайскі, аднак, не памёр, і калі вярнуўся на радзіму, нагадаў дзядзьку пра страчаную маёмасць. Землі вярнуліся да яго пасля другога аспрэчання ў 1598 г. Праўда, гаспадар праз пару гадоў пакінуў гэты свет (1607/1609), а Абухаў стаў уласнасцю Андрэя Фірлея, мужа дачкі Паўла — Альжбэты (Гальшкі)²⁴. Сувязі Паўла з ВКЛ цалкам перарваліся, хіба што ён кантактаваў са сваякамі.

Землі ў Кіеўскім ваяводстве імкнуліся пакінуць у сваёй уласнасці не толькі Дарагастайскія, але і іншыя

²⁰ Wolff J. *Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku*. Warszawa, 1895. S. 402–403.

²¹ *Ukraina (Kijów — Braclaw)...* Dz. I. S. 67.

²² *Rulikowski E. Obuchów... [y:] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* (далей SGKР). Т. 7. S. 356–358.

²³ *Op. cit.* На жаль, Рулікоўскі пераблытаў тут дзве постаці. На самай справе, Паўлам апекаваўся ягоны дзядзька Пятро, што быў сынам вялікалітоўскага мечніка Мікалая, які ў хуткім часе пасля 1588 г. памёр (А. Boniecki. *Herbarz...* *Op. cit.* Т. 13. S. 86). Рулікоўскі жа пераблытаў яго з Пятром, сынам полацкага ваяводы Мікалая. Названы Рулікоўскім Пятро, менскі кашталян з 1597 г., а пасля ваявода мсціслаўскі з 1600 і смаленскі з 1605 (†1611), быў па ўзросце амаль равеснікам Паўла і не мог быць ягоным апекуном.

²⁴ *Ukraina (Kijów — Braclaw)...* Dz. II. S. 42, 76, 149, 191, 250, 331, 475.

літоўскія „паны” — **Халецкія**. У 1569 г. ім належала палова Ржышчава з воласцю²⁵. Маёмасць была падзелена паміж сынамі Іосіфа (Есіпа), што быў аўруцкім старатам. Свае надзелы меў там таксама Андрэй, што спачатку служыў суддзёй (1579), а пасля рэчыцкім маршалкам (1589–†1595)²⁶, разам з ім месціліся там Васіль (пасля 1588) і Ян, які быў спачатку гаспадарскім маршалкам (1588), пасля ж мечнікам літоўскім (1589–†1615)²⁷. У 1586 г. Андрэй выкупіў другую палову Ржышчаўскай воласці ў яе ўласнікаў па прозвішчы Кордыш. Пасля яго смерці маёнтак быў прыдзелены сынам Юзафіяну, Францішку і Пятру. Сваю частку саступіў ім таксама дзядзька Ян, брат бацькі, які ў крыніцах да 1604 г. узгадваецца як суўладальнік маёнтка²⁸. Пятро і Францішак памерлі маладымі і без нашчадкаў, таму адзіным уласнікам Ржышчаўскай воласці стаў Юзафіян, якому давялося весці бясконцыя спрэчкі за межы паміж Кіеўскім і Багуслаўскім староствамі. Не маючы магчымасці развязаць пытанне на сваю карысць, ён надумаў прадаць увесь свой кіеўскі маёнтак Варонічам у 1625 г., пасля чаго, імаверна, перабраўся ў ВКЛ²⁹.

На Кіеўшчыне свае маёнткі мелі прадстаўнікі яшчэ адной лініі Халецкіх — сыны Герасіма, Васіль і Багдан. Аднак ужо ў 1572 г. яны прадалі воласць Вільск князю Багдану Карэцкаму, які, не доўга думаючы, перапрадаў яе Астрожскім³⁰.

Адным з двух кіеўскіх сенатараў, якія ў 1569 г. перайшлі пад юрысдыкцыю Кароны, быў кашталян Павел **Сапег**. Асноўная частка яго маёнткаў знаходзілася ў ВКЛ, а з Кіеўшчынай яго звязвала па большасці ўтры-

²⁵ Rulikowski E. Rżyszczów... [y:] SGKP. T. 10. S. 171–174.

²⁶ Halecki O. Chalecki Andrzej // PSB. T. 3. S. 247.

²⁷ Halecki O. Chaleccy na Ukrainie // Miesięcznik Heraldyczny. T. 3. 1910. Гл. таксама: Rulikowski E. Opis powiatu kijowskiego... Op. cit. S. 132–137.

²⁸ Ukraina (Kijów — Braclaw)... Dz. II. S. 41, 75. Boniecki A. Herbarz... Op. cit. T. 2. S. 335.

²⁹ Op. cit. Dz. III. S. 396. Rulikowski E. Rżyszczów... [y:] SGKP. T. 10. S. 172.

³⁰ Halecki O. Chaleccy na Ukrainie... Op. cit. S. 198.

манне з 1560 г. Любецкага староства і служба аховы памежжа, што вынікала з гэтага абавязку. Маёмасць, якой Сапега быў на тых землях спадчынным уласнікам (мясцовасць Гражаны), была закладзена Пронскім. Пасля уніі Сапега быў звязаны з літоўскай палітычнай арэнай і падтрымліваў далучэнне Кіеўшчыны і Валыні да Вялікага Княства Літоўскага. Жыў ён пры гэтым пераважна ў Любечы і сумленна выконваў там абавязкі старасты³¹. Пасля яго смерці (1580) членам яго сям'і не перадаліся землі Любецкага староства, як і не вярнулася да іх Гражанская воласць, таму кантакты названых Сапегаў з Кіеўшчынай перапыніліся³².

Зямельныя надзелы на Кіеўшчыне меў таксама іншы прадстаўнік роду Сапегаў — Багдан, кашталян берасцейскі (з 1579 г.), пазней — смаленскі (1585–†1593). Былі гэта, аднак, дзве сціплыя воласці — вёска Радомель і Гызін (Хішын)³³. Палітычная і вайсковая актыўнасць кашталяна была скіравана на Літву³⁴. Усё паказвае на тое, што пасля яго смерці сям'я прадала названыя надзелы Нямірычам, прынамсі яны належалі апошнім яшчэ да 1599 г.³⁵.

Хоць і прасторныя, але ў большасці неасвоенныя землі займалі на Кіеўшчыне **Францкевічы-Радзімінскія**³⁶. Прыкладна ў 1569 г. Гулянікі і Карашын, як незаселеныя, узяў пад свой догляд кіеўскі ваявода Канстанцін Васіль Астрожскі. Гулянікі тады запісалі ў дзяржаўную маёмасць Рэчы Паспалітай, а ў 1595 г. перадалі пад катэгорыяй „пустое гарадзішча” Яну Аксаку³⁷. Радзімінскія яшчэ доўгі час судзіліся за сваё адабранае дабро, але ў 1629 г. канчаткова адмовіліся ад спрэчкі і земляў у

³¹ Lulewicz H. Sapieha Paweł // PSB. T. 35. S. 131–133.

³² Rachuba A. Sapieha Jan Piotr // PSB. T. 34. S. 621–624.

³³ Ukraina (Kijów — Braclaw)... Dz. I. S. 43.

³⁴ Lulewicz H. Sapieha Bohdan // PSB. T. 34. S. 594–596.

³⁵ Ukraina (Kijów — Braclaw)... Dz. II. S. 88.

³⁶ Ukraina (Kijów — Braclaw)... Dz. III. S. 622.

³⁷ Metryka Ruska (Wołyńska). Regesty dokumentów kancelarii koronnej dla ziem ukraińskich (województw wołyńskiego, braclawskiego, kijowskiego i czernihowskiego) 1569–1673, ed. P. Kennedy Grimsted. Kijów, 2002. S. 451.

Гуляніках³⁸. Інакш складалася сітуацыя вакол Карашына — яго Канстанцін Астрожскі далучыў да сваіх спадчынных маёнткаў³⁹. Міхал Францкевіч-Радзімінскі, полацкі падкаморы, распачаў насуперак гэтаму працэс рэстытуцыі названай маёмасці (1598)⁴⁰. Ягоны сын Мікалай выйграў справу, дачакаўшыся фармальнай перадачы яму маёмасці, што перапісаў сабе „на спадчынных правах” Астрожскі (1604)⁴¹. Той самы Мікалай да 1624 г. гаспадарыў у Карашыне разам з братам Янам, якому таксама належала ўзгаданая мясцовасць, пазней жа, відаць, пасля продажу, маёнтак быў ва ўласнасці кіеўскага лоўчага Вацлава Жміёўскага⁴². Мікалай і Ян трымалі таксама іншыя пакінутыя бацькам уладанні, у тым ліку Масанаў (іначай — Масаны, Мазаны, Мазанаў). Гэты маёнтак над Прыпяццю перарарыўна належаў роду Францкевічаў-Радзімінскіх прыкладна ад сярэдзіны XVI ст., калі не з ранейшага часу⁴³. У першыя гады пасля прыняцця уніі быў уласнасцю Міхала, полацкага падка-

³⁸ Першыя згадкі пра прававыя спрэчкі за Гулянікі з удзелам Радзімінскіх датаваныя 1606 г., гл.: *Опись актов книги Киевского Центрального Архива*. Т. 1, 8–14, 16–18. Киев, 1869–1882. Т. 10. С. 21. Дэкрэт ад 1629 г., гл.: *Metryka Ruska...* Op. cit. S. 662.

³⁹ *Ukraina (Kijów — Braclaw)...* Dz. II. S. 39.

⁴⁰ *Ukraina (Kijów — Braclaw)...* Dz. II. S. 34.

⁴¹ *Ukraina (Kijów — Braclaw)...* Dz. II. S. 439.

⁴² Па гэтым пытанні ў нас ёсць супярэчлівыя дадзеныя. Так, Эдвард Рулікоўскі сцвярджаў, што ад Міхала мясцовасць Карашын перайшла ў спадчыну ягонаму сыну Яну, які памёр у 1631 г., а пасля сыны апошняга перадалі свае правы на маёнтак дзядзьку Мікалаю, гл.: *Rulikowski E. Karaszyn*. [y:] *SGKP*. Т. 3. S. 832. Пры гэтым ёсць звесткі, што два браты — Мікалай і Ян — разам гаспадаравалі ў Карашыне, гл.: *Ukraina (Kijów — Braclaw)...* Dz. II. S. 190, 227, 249, 254, 362. Відаць, усё ж Мікалай памёр раней за Яна. Як пісаў Рулікоўскі, Мікалай пасля 1631 г. прадаў Карашын Юрыю Нямірычу, а той перапрадаў маёнтак Вацлаву Жміёўскаму, гл.: *Rulikowski E. Karaszyn*. Op. cit. На самай справе Жміёўскі меў права ўласнасці ўжо ў 1624 г., а ў рэстры пабораў ад 1628 г. ён узгадваецца як адзіны ўласнік маёнтка, гл.: *Ukraina (Kijów — Braclaw)...* Dz. II. S. 326. Dz. I. S. 71.

⁴³ *Ukraina (Kijów — Braclaw)...* Dz. III. S. 667.

морыя⁴⁴. Калі ж той памёр у 1598 г., Масанаў перайшоў да сыноў — Яна (†1635) і Мікалая, надворнага харужага літоўскага (†каля 1630)⁴⁵. Больш дакладных дадзеных пра продаж Масанава мы не маем, але адбыўся ён не раней за 1628 г. і не пазней за 1634 г., калі ўласнікам яго запісвалі ўжо Іпаліта Радкевіча, кіеўскага мечніка⁴⁶. З гэтага вынікае, што Францкевічы-Радзімінскія таксама адступіліся ад кіеўскага землеўладарання прыкладна ў 1630 г.

Невялікія зямельныя ўладанні на Кіеўшчыне мелі і **Скумін-Тышкевічы**. Дзмітры займаў тут нават урад падкаморыя, але ў 1576 г. атрымаў магчымасць заняць пасаду надворнага маршалка ВКЛ і знік з грамадскага і палітычнага жыцця ваяводства⁴⁷. Ягоны брат Тодар трымаў ва ўласнасці надзелы ў Чэрніне на паўночным Задняпроўі⁴⁸, але актыўную дзейнасць праводзіў у Літве. Ён займаў тут пасады надворнага падскарбія (1576), земскага падскарбія (1586) і ўрэшце наваградскага ваяводы (1590–†1618), быў актыўным прадстаўніком палітычнай эліты ВКЛ і без сумневу лічыў сябе ліцвінам⁴⁹. Чэрнін перадаваўся па спадчыне наступным пакаленням Скуміноў. Сын Тодара Януш пераказаў гэтыя землі дачцэ Кацярыне, якая разам з другім сваім мужам Янушам Вішнявецкім прадала іх у 1636 г. Андрэю Драгаеўскаму⁵⁰.

⁴⁴ Гл. падатковы рэестр ад 1581 г.: *Ukraina (Kijów — Braclaw)...* Dz. I. S. 42.

⁴⁵ *Ukraina (Kijów — Braclaw)...* Dz. II. S. 92, 248, 267.

⁴⁶ У 1628 г. рэестр пабораў мае запіс адносна ўласніка Масанава, якім з'яўляецца Мікалай Францкевіч-Радзімінскі, гл.: *Ukraina (Kijów — Braclaw)...* Dz. I. S. 85. У наступным рэестры ад 1634 г. фігуруе ўжо Радкевіч, гл.: *Центральний державний історичний архів України у Києві (далей ЦДДАУК)*, ф. 11, спр. 9, арк. 1808.

⁴⁷ *Urządnicy województw kijowskiego i czernihowskiego XV–XVIII wieku*. Spisy, opr. E. Janas, W. Kłaczewski. Kórnik, 2002. S. 45.

⁴⁸ *Ukraina (Kijów — Braclaw)...* Dz. I. S. 41. Dz. II. S. 213, 278, 528.

⁴⁹ Lulewicz H., *Gniewów o unie...* Op. cit. S. 254, 255, 294, 354, 357, 380, 395, 400, 401, 404.

⁵⁰ *Biblioteka im. Łopacińskich w Lublinie*, nr 465, bp.

На поўначы Кіеўскага ваяводства распасціраліся землі Слушкаў пад назвамі Мухаедавічы, Апачыцы і Углы (Вуглы). У часовых межах 1569 г. на іх гаспадарыў Мікалай, крычаўскі стараста⁵¹. З 1581 г. іх уласніцай была запісана „пані Мікалаёва Слушчына”, а была ёю Гальшка з роду Кмітаў, на той час, відаць, ужо ўдовая па Мікалаю⁵². Праз нейкі час гэтыя маёмасці перадаліся дзецям Мікалая. У 1598 г. Мікалай Мікалаевіч Слушка запісаў на сваю жонку Ганну з роду Тхужэўскіх права дажываць і быць пад апекай на кіеўскіх маёнтках⁵³. З чаго вынікае, што тады ён быў адзіным іх уладальнікам і памёр без дзяцей у тым самым 1598 г., а Мухаедавічы і іншыя надзелы спадчынна перадаліся ягоным малодшым братам Крыштафу і Аляксандру⁵⁴. На кіеўскіх землях Слушкаў Аляксандр і Крыштаф былі суўладальнікамі, пакуль Крыштаф не памёр у 1619 г., а яго частку прынялі ў спадчыну сыны Рэмігіян і Рафал⁵⁵. У 1631 г. дайшло да падпісання сямейнага пагаднення, паводле якога сыны Крыштафа атрымалі ў выключнае ўладанне кіеўскія землі, саступіўшы дзядзьку Аляксандру частку земляў у ВКЛ⁵⁶. У пазнейшыя гады на гэтых землях вяліся прыгранічныя спрэчкі з праваслаўным мітрапалітам Пятром Магілам⁵⁷, што, магчыма, паўплывала на рашэнне братоў прадаць усе маёнткі ў Кіеўскім ваяводстве Стэфану Аксаку⁵⁸. Сям’я Слушкаў даволі доўга трымалася сваёй маёмасці на Кіеўшчыне, напэўна таму, што іх землі знаходзіліся ля самай мяжы з ВКЛ. Прадстаўнікі

⁵¹ BC, Zbiór Muzeum Narodowego, 863, cz. 19, k. 2. Ukraina (Kijów — Braclaw)... Op. cit. Dz. III. S. 667. Гл. таксама: Nagielski M. Sluszką Krzysztof // PSB. T. 39. S. 151. Niesiecki. T. 8. S. 413.

⁵² Ukraina (Kijów — Braclaw)... Op. cit. Dz. I. S. 41, 42.

⁵³ Ukraina (Kijów — Braclaw)... Op. cit. Dz. II. S. 20.

⁵⁴ Nagielski M. Sluszką Aleksander // PSB. T. 39. S. 136.

⁵⁵ Ukraina (Kijów — Braclaw)... Op. cit. Dz. I. S. 84. Dz. II. S. 66, 208. Описание актовой книги... Т. 13. С. 86.

⁵⁶ Nagielski M. Sluszką Krzysztof... Op. cit. S. 152.

⁵⁷ Описание документов Архива Западнорусских Униатский митрополитов. Изд. С. Г. Рункевич. С.-Петербург, 1895. С. 228.

⁵⁸ BC, Zbiór Muzeum Narodowego, 863, cz. 19, k. 72.

названага роду былі звязаныя з Літвой і вялі там палітычныя і вайсковыя справы. Мікалай Мікалаевіч быў вядомым і паважаным военачальнікам. Ён кіраваў войскам ВКЛ, якое дапамагала кароннай арміі ваяваць з казацкімі аддзеламі Налівайкі, і лічыўся абываццелем ВКЛ⁵⁹. Ягоны малодшы брат Крыштаф распачаў у ВКЛ кар’еру і ўрадавую (менскі падсудак у 1600 г.), і палітычную (менскі пасол у 1600 г.)⁶⁰. Там ён жыў і дзейнічаў, хоць ад 1607 г. меў яшчэ пасаду вендэнскага ваяводы ў Інфлянтах, што належалі да супольных каронна-літоўскіх земляў⁶¹. Актыўным сенатарам ВКЛ быў і малодшы з братоў, Аляксандр Слушка — кашталян менскі з 1618 г. і жамойцкі з 1628 г., ваявода менскі з 1633 г., наваградскі з 1638 г. і трокскі з 1642 г. (памёр у 1647 г.)⁶². Нават кіеўскія спрэчкі спрабаваў вырашыць у судах ВКЛ, у выніку чаго трапіў у працяглы працэс з суседзьмі з-пад Мухаедавічаў — Сурынамі⁶³.

Адначасова з працэсам адыходу ліцвінаў з Кіеўшчыны адбываўся — што праўда, у меншай меры — іх наплыў на названыя тэрыторыі. Прыгадаем, што кіеўскія маёнткі Кмітаў прынялі ў 1595 г. прадстаўнікі двух родаў з ВКЛ — Сапегаў і Друцкіх-Горскіх. Пасля смерці свайго брата Лазара Соф’я, жонка Лукаша Сапегі, і з ёю Багдана Друцкая — абедзве дачкі Кміты — падзялілі бацькаву спадчыну такім чынам, што першай засталася Чарнобыльская воласць, другой жа Вяледніцкая з некалькімі меншымі маёнткамі (Замысловічы, Ракітнае, Антонаў, Макалевічы, Вепрын, пераназваны пазней у Лукашаў)⁶⁴.

⁵⁹ Rzońca J. Rzeczpospolita Polska w latach 1596–1599; Wybrane zagadnienia polityki wewnętrznej i zagranicznej. Opole, 1990. S. 13–14. Niesiecki. T. 8. S. 414.

⁶⁰ Wisner H. Rzeczpospolita Wazów II. Wojsko Wielkiego Księstwa Litewskiego — dyplomacja — varia. Warszawa, 2004. S. 250.

⁶¹ Nagielski M. Służba Krzysztof... Op. cit. S. 152.

⁶² Nagielski M. Służba Aleksander... Op. cit. S. 135–136.

⁶³ Metryka Ruska... Op. cit. S. 690, 707, 712, 727, 728.

⁶⁴ ВС, Zbiór Muzeum Narodowego w Krakowie, 863/5, k. 57; Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною Комиссиею для разбора древних актов. Ч. 1–8. В 34 т. Киев, 1859–1914. Ч. 6. Т. 1. Отд. 1. С. 244–253; Ukraina (Kijów — Braclaw)... Dz.

Друцкія, аднак, не прыжыліся на Кіеўшчыне. Калі ў 1609 г. Юры Друцкі-Горскі загінуў пад Масквой, удава перапісала сваю частку бацькавай спадчыны на сястру і яе сямейства. Такім чынам, у 1613 г. Лукаш Сапега стаў уласнікам усіх кіеўскіх земляў Кмітаў⁶⁵. Спачатку ён паменшыў іх памеры продажам Ракітнага Гойскім (1623)⁶⁶, запісаўшы таксама Замысловічы ва ўласнасць езуітам з Вінніцы⁶⁷. Калі ж адзіны яго сын Самуэль памёр у 1625 г., ён запісаў усе іншыя маёнткі на свайго сваяка, вялікага канцлера літоўскага Льва Сапегу, якому права ўласнасці на іх служыла з 1626 г.⁶⁸. Леў Сапега сам на іх не сядзеў, а аддаў у распараджэнне стрыечным братам Паўлу, Яну і Андрэю, сынам Яна Пятра, усяцкага старасты⁶⁹. Тады ж адбылося чарговае памяншэнне ўсёй гэтай зямельнай маёмасці — у 1627 г. Іосіфу Корсаку быў прададзены Антонаў⁷⁰. Дарэчы, названы зямельны надзел знаходзіўся на поўначы Кіеўшчыны і тады ўжо адносіўся да Мазырскага павета ВКЛ⁷¹. Воласць Вяледнікі патрапіла пад заставу, пазней жа, з прычыны яе несвоечасовага выкупу, перайшла ў спадчынную ўласнасць Станіслава Веляма⁷². Макалелічы і Вепрын, невядома дакладна якім чынам, адышлі да Чарлянкоўскіх⁷³. Сапегі пакінулі сабе на Кіеўшчыне толькі Чарнобыль з воласцю. Калі ў 1633 г. памёр Леў Сапега, гэты маёнтак атрымаў ягоны сын, Казімір Ля-

П. S. 13, 205.

⁶⁵ AP Kraków, Archiwum Młynowskie Chodkiewiczów, N. 972; Опись актовой книги... Т. 13. С. 87; Ukraina (Kijów — Braclaw)... Dz. II. S. 205.

⁶⁶ Ukraina (Kijów — Braclaw)... Dz. II. S. 629.

⁶⁷ Ukraina (Kijów — Braclaw)... Dz. II. S. 628.

⁶⁸ AP Kraków, Archiwum Młynowskie Chodkiewiczów, N. 972.

⁶⁹ Опись актовой книги... Т. 9. С. 33.

⁷⁰ Sapiehowie. Materiały historyczno-genealogiczne i majątkowe. Т. 1–2. S.-Petersburg, 1891. S. 69.

⁷¹ Крикун М. Адміністрацыйна-тэрытарыяльны устрій Правобережної України в 15–18 ст.: Кордони воеводств у світлі джерел. Київ, 1993. С. 140–145.

⁷² ЦДІАУК, ф. 11, спр. 9, арк. 1803.

⁷³ ВJ 4503, к. 50, 85, Archiv Jugozapadnoj... Op. cit. Cz. 7. Т. 1. S. 411; Опись актовой книги... Т. 14. С. 22.

вон⁷⁴. З Кіеўшчынай ён не быў звязаны ніякім чынам. Вядома, што на сойме 1646 г. ён спрабаваў нават прылучыць Чарнобыль да ВКЛ⁷⁵, аднак рашучая нязгода кіеўскіх паслоў пакінула воласць у межах іх ваяводства, Сапега ж пры гэтым ад яе не адмовіўся да канца даследаванага намі перыяду.

На поўначы ад Чарнобыля, недалёка ад межаў з ВКЛ, знаходзілася воласць Вострагладавічы, якая ў 20-я г. XVII ст. таксама патрапіла ў рукі ўласнікаў, што выводзіліся з элітаў ВКЛ. Не пазней за 1624 г. гэты маёнтак стаў належаць Мікалаю Абрагамовічу⁷⁶. Прывялі да гэтага складання сямейна-фінансавыя дамоўленасці. Вострагладавічы ў маёмасць Абрагамовічаў прыўнесла жонка Мікалая, князеўна з роду Курцэвічаў. Ён перайшоў ёй у спадчыне па маці, Гальшкі з роду Стужынскіх, якая трэці раз выйшла замуж за Мікалая Харленскага, у гэтым шлюбе дзяцей не мела і калі стала ўдовай, атрымала названыя землі па мужу, запісаўшы іх сваёй адзінай дачцэ⁷⁷. Воласць знаходзілася на памежжы з ВКЛ, таму Абрагамовічам было даволі зручна займацца яе адміністраваннем. Яны таксама не адмовіліся ад яе да канца даследаванага намі перыяду.

Два наступныя і апошнія ў нашым даследаванні кіеўскія маёнткі прадстаўнікоў эліты ВКЛ аддзяліліся ад вялізнай латыфундыі Карэцкіх. Пасля смерці князя Іахіма і завяршэння „пажыццёвага ўладання” яго жонкі Ганны з роду Хадкевічаў (†1626) два надзелы перадаліся ў спадчыну яго дочкам. Ганна, Глябовіч

⁷⁴ Кароткі час суўладальнікам быў ягоны старэйшы брат Ян Станіслаў, які памёр у 1635 г., гл.: BC, Zbiór Muzeum Narodowego w Krakowie, 863/5, k. 66.

⁷⁵ Rachuba A. Sapieha Kazimierz Leon // PSB. T. 35. S. 33.

⁷⁶ Ukraina (Kijów — Braclaw)... Dz. I. S. 83. Dz. II. S. 359; ЦДІАУК, ф. 11, спр. 9, арк. 1703, 1802.

⁷⁷ Гл.: Wolff J., Kniaziowie... Op. cit. S. 199. A. Boniecki. Herbarz... Op. cit. T. 2. S. 345. Біяграма Мікалая Абрамовіча ў Польскім Біяграфічным Слоўніку (PSB) чамусьці не ўзгадвае яго першую жонку Эву, якая паходзіла з роду Курцэвічаў, гл.: W. Lipiński. Abramowicz vel Abrahamowicz Mikołaj // PSB. T. 1. S. 14–15.

па мужу, атрымала мясцовасць Гаголеў з воласцю⁷⁸, а Лавінія, па мужу Радзівіл, — мясцовасць Базар з прылеглай тэрыторыяй (*cum attinentis*)⁷⁹. Але Глябовічы на Украіне не затрымаліся, бо ўжо ў 1642 г. іх сын Марцыбелі Юры, падстолі літоўскі, прадаў усе кіеўскія землі Стэфану Аксаку⁸⁰. У сваю чаргу Лавінія Радзівіл стала ўдовай ужо ў 1626 г. і, відавочна, апекавалася родавымі маёнткамі Карэцкіх на Кіеўшчыне да сваёй смерці ў 1648 г.⁸¹

Як мы пабачылі, прадстаўнікі элітаў ВКЛ, што ў 1569 г. валодалі зямлёй на Кіеўшчыне, паволі ці хутчэй пакінулі свае ўкраінныя маёнткі. Кміты вымерлі ў 1595 г. Пронскія з'ехалі з Кіеўшчыны прыкладна ў 1613 г., Дарагастайскія — каля 1607, Халецкія — каля 1625, дзве лініі роду Сапегаў — каля 1580 і 1599 г., Скуміны — пасля 1618 г., Францкевічы-Радзімінскія — каля 1630 г., а Слушкі — у 1640 г. Нашчадкі роду Гарнастаяў засталіся на Украіне, затое практычна перасталі зносіцца з ВКЛ. Толькі Тышкевічы-Лагойскія дзейнічалі па двух напрамках, падтрымліваючы зносіны як з ВКЛ, так і з Кіеўшчынай. У спадчыну атрымалі кіеўскія маёнткі Сапегі з канцлерскай лініі і Радзівілы з лініі клецкай, але ўласнасць гэтая мела для іх другараднае значэнне, і мы не адзначаем выразных сувязяў названых сем'яў з Кіеўскім ваяводствам.

Сляды палітычнай актыўнасці прадстаўнікоў эліты ВКЛ на Кіеўшчыне выяўляюцца рэдка і звязаныя з дзейнасцю прадстаўнікоў дзвюх фамілій — Сапегаў і Тышкевічаў. Фігурай, з якой лічыліся ў межах ваяводства, быў, без сумневу, Лукаш Сапега (†1626). Ён утрымліваў сядзібы ў Чарнобылі і Вяледніках, прымаў удзел у рэгіянальных фракцыях і спрэчках, нажыў сярод кіеўскай шляхты і сяброў, і ворагаў. Акрамя таго, што ён меў немалыя ўладанні, падтрымкай яго дзейнасці быў уплы-

⁷⁸ Ukraina (Kijów — Braclaw)... Dz. I. S. 72.

⁷⁹ Jw. S. 88.

⁸⁰ Lasocki Z. Sienkiewiczowskie „lwie pachole” i ród jego // Miesięcznik Heraldyczny. 1936. T.15. S. 5.

⁸¹ CDIAK, Fond 11, nr 9, k. 1799.

вовы сваяк Леў Сапега⁸². Пасля смерці Лукаша кіеўскія маэнткі перайшлі менавіта да яго, а ўласнік аддаў іх пад дагляд сваякам — усвяцім старасцічам. Тыя імкнуліся працягваць справу Лукаша і гэта нават няблага выходзіла, бо Павел Сапега меў гонар прадстаўляць ваяводства на канвакацыйным сойме ў 1632 г.⁸³. Аднак у перыяд панавання Уладыслава IV Сапегі знікаюць з кіеўскай палітычнай сцэны.

Адзінай сям'ёй, якая свядома захоўвала актыўнасць і на Літве, і на Кіеўшчыне, былі Тышкевічы па лініі Юрыя, берасцейскага ваяводы (†1576). Ян Яўстафій, у крыніцах часцей узгадваны як Астап, быў актыўным удзельнікам кіеўскіх соймаў. У 1605 г. яго абралі ў Жытоміры паслом на сойм⁸⁴. Урадавую кар'еру яму ўдалося зрабіць у ВКЛ — быў адпаведна надворным падскарбіем літоўскім (1607), ваяводам мсціслаўскім (1611) і пасля берасцейскім (1615–†1631)⁸⁵. Пры гэтым ён не адступіўся ад Кіеўшчыны і Кароны, імкнуўся падтрымліваць добрыя адносіны з Томашам Замойскім і ў 1629 г. быў прэтэндэнтам на пасаду кіеўскага ваяводы — пасля таго, як памёр Аляксандр Заслаўскі⁸⁶. Іншымі словамі, ён актыўна ўдзельнічаў у папярэдніх мясцовых раскладах на шляху да канкрэтнай пасады, дбаў пра добрыя зносіны з мясцовымі лідарамі⁸⁷. Ягонныя сыны — Крыштаф і Феліцыян — зрасліся з Кіеўшчынай мацней за бацьку, а вось Антон Ян выступаў падобным чынам адразу на дзвюх арэнах — літоўскай і кіеўскай. Ён быў паслом віленскага сойма (хутчэй за ўсё ў 1641), а таксама

⁸² Гл. перапіску паміж Лукашом і Львом Сапегамі [у]: *Archiwum domu Sapiechów*. Т. 1. 1575–1606, wyd. A. Prochaska. Lwów, 1892, *passim*.

⁸³ AR V, 8031, k. 157.

⁸⁴ BC 320, k. 244.

⁸⁵ *Urządnicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku*. Spisy, opr. H. Lulewicz, A. Rachuba. Kórnik, 1994. S. 161.

⁸⁶ Астап Тышкевіч да Тамаша Замойскага, 9 VI 1621, 22 VI 1628, 27 IX 1629, AGAD, AZ 747, k. 111, AZ 390, nr 1, 2.

⁸⁷ [Януш Тышкевіч] да Тамаша Замойскага, [1630. М. 27 VIII а 17 IX], AGAD, AZ 930, k. 233.

жытомірскага (1632, 1633, 1640, 1643), але дзяржаўныя пасады займаў — у адрозненне ад братаў — выключна ў ВКЛ (чашнік літоўскі 1640, надворны падскарбі літоўскі 1640, надворны маршалак літоўскі 1645)⁸⁸.

Варта таксама ўзгадаць пра ўплывовасць Крыштафа і Януша Радзівілаў на кіеўскай палітычнай сцэне. Кіраваная імі дысідэнцкая партыя мела сваіх прадстаўнікоў і на жытомірскім сойміку. Да супольнікаў князёў на Біржах і Дубінках у апошняй фазе панавання Жыгімонта III адносіліся Гаўрыла і Раман Гойскія⁸⁹. Добрыя кантакты былі ў іх тады і з Нямірычамі⁹⁰. Пры Уладыславе IV сувязі паміж Радзівіламі і лідарам кіеўскіх дысідэнтаў Юрыем Нямірычам яшчэ больш узмацніліся⁹¹. Гетман ВКЛ „аддэлагаваў” нават на Кіеўшчыну ў падтрымку Нямірычу свайго вернага супольніка Самуэля Пшышкоўскага, які вызначыўся там вялікай актыўнасцю, быў абраны паслом і маршалкам сойма⁹². Прыхільнікамі Радзівілаў былі не толькі дысідэнты. Існуюць прыклады цеснага супрацоўніцтва з гетманам ВКЛ каталіка Антонія Тышкевіча⁹³. Да радзівілаўскіх кліентаў адносіўся яшчэ адзін каталік, кіеўскі падваявода і жытомірскі пасол 1646 г. Аляксандр Лянкевіч-Іпагорскі⁹⁴. Таксама вядома, што Крыштаф Радзівіл на-

⁸⁸ Urzędnicy centralni Wielkiego Księstwa Litewskiego... Op. cit. S. 77.

⁸⁹ Гаўрыла Гойскі да Крыштафа Радзівіла, 16 V 1628, 24 VI 1628, AGAD, AR V, 5434, k. 4, 7.

⁹⁰ S. Kryczyński. Lubienieccy na służbie u Radziwiłłów // Odrodzenie i Reformacja w Polsce. T. 28. 1983. S. 235.

⁹¹ J. Dziegielewski. O tolerancję... Op. cit. S. 105. D. Kupisz. Zbigniew Gorajski (1596–1655). Studium z dziejów szlachty protestanckiej w Małopolsce w pierwszej połowie XVII wieku. Warszawa, 2000. S. 73.

⁹² Самуэль Пшышкоўскі да Крыштафа Радзівіла, 8 III 1630, 21 I 1640, 30 I 1640, AGAD, AR V, 12600; BPAU 2252, k. 277; АЮЗР. Ч. 1. Т. 6. С. 774–775; Chmaj L. Samuel Przypkowski... Op. cit. S. 37.

⁹³ Augustyniak U. Dwór i klientela Krzysztofa Radziwiłła (1585–1640). Mechanizmy patronatu. Warszawa, 2001. S. 361.

⁹⁴ Аляксандр Лянкевіч да Крыштафа Радзівіла, 18 VIII 1632, AGAD, ARV, Nr 8318.

ладжваў добрыя сувязі з кіеўскімі лідарамі праваслаўя, напрыклад з Фёдарам Праскурам-Сушчанскім⁹⁵.

Кантакты эліты ВКЛ з Кіеўшчынай пасля 1569 г. былі рэдкімі, прычым выяўлялася выразная тэндэнцыя іх знікнення. Устойлівыя сувязі прадстаўнікоў роду Тышкевічаў і Сапегаў з Прыдняпроўскім ваяводствам трэба разглядаць хутчэй як выключэнне, а не як правіла. Абмежаваная актыўнасць прадстаўнікоў некалькіх важных родаў ВКЛ датычыла паўночнай часткі Оўруцкага павета, што была спрэчнай тэрыторыяй паміж Каронай і Княствам. Падобным чынам уплывы біржанскіх Радзівілаў на Кіеўшчыне не трэба разглядаць як праяву моцных сувязяў паміж Літвой і Кіевам, а як імкненне апошніх арганізаваць там агульнадзяржаўны рух, перадусім веравызнаўчага, хоць і не толькі, характару. Сувязі эліты ВКЛ з Кіеўшчынай былі на момант падпісання уніі рэдкія і не надта трывалыя, тым лягчэй яны паддаліся эрозіі пасля уніі. Пастулаты аб вяртанні земляў, што ставіліся лідарамі ВКЛ у 70-я і 80-я г. XVI ст., мелі, відаць, чыста палітычныя падставы.

Пераклад Інэсы Кур'ян

⁹⁵ Фёдар Праскура Сушчанскі да Кршыштафа Радзівіла, 5 V 1632, AGAD, AR V 12401.